

**Osmanlı Klasik Döneminde İdari Reform Hareketleri:
Koçi Bey Risalesi**

**Koçi Bey Booklet
Administration Reform Motion At Ottoman Classic Period:
Koçi Bey Booklet**

*Ali Fuat Gökçe**

Özet

Koçi Bey Risalesi Osmanlı Devleti idare yapısında yapılan reform hareketleri içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Risale Osmanlı klasik döneminde idare yapısının nasıl işlediğini, kimlerin idari yapıda etkili olduğunu ve bozulmaların nasıl ortaya çıktığı konusunu açıklamada önemli bir belgedir. Osmanlı gelenekçi idari reformlarının en çok bilineni Koçi Bey Risalesidir. Makalede Koçi Bey Risalesi'nin Osmanlı reform hareketlerine yaptığı katkı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Reform, İdari Reform, Risale,

Abstract

Koçi Bey booklet has an important place at Ottoman Government administration reform motion. Booklet is an important document to explain how to treat administration and expose the spoils at Ottoman classic period. Koçi Bey booklet is the most known Ottoman traditional administration reform motion. In this article studying the contribution to Ottoman reform motion of Koçi Bey booklet.

Key Words: Reform, Administration Reform, Booklet

* Emekli Jandarma Kıdemli Binbaşı, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi.

1) Giriş

Toplumlar tarih boyunca üretim araçlarının gelişmesine ve iyeliklerine bağlı olarak toplumsal ve siyasal değişimler gösterirler. Bu değişimler bazı toplumlarda ekonomik gelişmeyle eşgüdümlü olarak siyasal ve yönetsel istikrar ile sosyal refahı artırırken, bazı toplumlarda da ters etkili olarak görülmürler.

Toprağa dayalı ve küçük imalat üretim biçiminin yerini makineleşmeye bırakması ülkelerin yönetiminde ve idare yapısında değişimi zorunlu kılmıştır.

Makineye dayalı üretim biçiminin bir diğer ismi olan sanayileşmeyle birlikte kapitalist ekonomik sistem zaman içinde idare yapısına hâkim olmuş, pazar bulma arayışları ve yüksek kar elde etme düşüncesi temel hedef haline gelmiştir. Bu hedefler ve yaşanan gelişmeler modern, üniter, güçlü devlet örgütlerini ve idare yapısını ortaya çıkarmıştır.

Sanayi devrimini gerçekleştiremeyen ülkeler ise gelişmiş ülkelere yetişebilmek amacıyla, öncelikle gelişmiş ülkelerin toplumsal, hukuksal ve yönetsel yapılarını örnek almıştır. Genel olarak idare yapılarını geliştirmek amacıyla yapılan çalışmalar reform adıyla anılmış ve ülkelere göre farklılıklar göstermiştir.

Gerek Osmanlı Devleti gerekse de diğer bazı ülkeler tarafından gelişmiş ülkelerinin hukuksal, yönetsel ve toplumsal yapılarının örnek alınmasının yanı sıra Osmanlı Devletinde 16. yüzyılda kendi iç bünyesine uygun bazı reform çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Bu reform çalışmaları içinde ilk yazılı reform olma özelliği taşıyan ve padişaha öneriler sunan Koçi Bey Risalesi önemli bir yer tutmaktadır.

Bu çalışmada günümüz Türk idare sisteminin geçmiş dönem alt yapısını meydana getiren Osmanlı Devleti idare sisteminde, devletin kurulma ve yükselme döneminde pek görülmeyen ancak 16. ve 17. yüzyıldan itibaren görülen bozulmalara karşı idare yapısında yapılmak istenen reform hareketlerinden biri olan Koçi Bey Risalesi incelenmiştir.

Çalışmada reform ve idari reform kavramları ile reformu gerekli kılan genel sebepler irdelenerek Osmanlı Devletinde yapılan reform çalışmaları başlıklar halinde verilmiş, Koçi Bey'in yaşamı ve yaşadığı dönemin özellikleri ile Osmanlı Devleti idari yapısı konuyla bağlantılı olarak incelenmiştir.

Koçi Bey Risalesi incelenerek risalede; Osmanlı klasik döneminin idare

yapısında hangi konularda bozulmaların tespit edildiği, tespit edilen bu bozulmalara nasıl bir çözüm önerisi getirdiği, risale ile birlikte idare yapısında yaşanan değişiklikler hakkında ana başlıkları şeklinde çözümlenmeler yapılmış ve günümüz idare yapısında görülen bozulmalar ile kısa bir karşılaştırması yapılmıştır.

2) İdari Reform, İdari Reformu Gerekli Kılan Sebepler

İdari reform olgusunu tanımlama çalışmalarının geçmişi eskilere dayanmakla beraber akademik disiplin anlamında irdelenmesine II. Dünya savaşından sonra hız verilmiştir. Bu tarihten önce reform çalışmalarının olmadığını belirtmek modern ulus devletlerin ortaya çıkış sürecini atlamaya neden olacaktır.¹

Reform kavramı ile ilgili olarak akademik anlamda çeşitli tanımlar yapılmaktadır. Reform kavramını Erkul “*bozulan, kötüleşen, sağlıksızlaşan bir durumu düzeltmek, iyileştirmek ve sağaltmak süreci*” olarak tanımlamaktadır.²

İdari reform kavramının akademik disiplinde On yıllık zaman aralıklarına göre yapılan tanımlamaları irdelediğimizde zaman içinde farklılaşmanın olmadığı görülmektedir. Sürgit kavramı, “*idarenin ulusal amaçların gerçekleştirilmesine yardımcı olacak süratli, verimli ve kaliteli hizmet görülmesini sağlayıcı düzene kavuşturulması ve sürdürülmesi çabalarının tümü*” olarak tanımlamaktadır.³

Berkman, “*bir yönetim sisteminin amaçlarına yönelik olarak işlevlerini daha hızlı, nitelikli, verimli ve etkili bir şekilde yapacak düzeye çıkarmak üzere örgütsel yapı ve süreçte, idari yöntem ve tekniklerde ve personel unsurunda yapılan bilinçli değiştirme, yeniden düzenleme girişimleri*” olarak tanımlamaktadır.⁴

¹ Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin İdari Reform Tarihi*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2008, s.25

² Hüseyin Erkul, *Yönetimi Geliştirme Ders Notları*, İnönü Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya, 2008, s.2.

³ Kenan Sürgit, *Türkiye'de İdari Reform*, Ankara, TODAİE Yayını, 1972, s. 10.

⁴ Ümit Berkman, “*Planlı Dönemde İdari Reform Anlayışı ve Uygulaması: İdari Reformun Yönetilmesi Açısından Bir Değerlendirme*”, ODTÜ Gelişme Dergisi, Özel Sayı, 1981, s.207

Erkul ise idari reformu “*kamu kurum ve kuruluşlarının; amaçlarında, görevlerinde, görevlerin bölünüşünde, örgüt yapısında, personel dizgesinde (sisteminde), kaynaklarında ve bunların kullanılış biçiminde, yöntemlerinde, yönetsel düzenlemelerde (mevzuatında), haberleşme ve halkla ilişkiler dizgesinde varolan aksaklıkları, bozuklukları ve eksilikleri düzeltmek amacını güden, kısa ve uzun vadeli, geçici ve sürekli nitelikteki düzenlemelerin tümü*”⁵ olarak tanımlamıştır.

İdari reform ile ilgili en kapsamlı tanımı İdare Reform Danışma Kurulu Raporu’nda görmek mümkündür. Raporunda idari reform, “*...kamu kuruluşlarının amaçlarında, görevlerinde, görevlerin bölünüşünde, teşkilât yapısında, personel sisteminde, kaynaklarında ve bunların kullanılış biçiminde, metotlarında, mevzuatında, haberleşme ve halkla ilişkiler sisteminde mevcut aksaklıkları, bozuklukları ve eksilikleri düzeltmek amacını güden kısa ve uzun vadeli, geçici ve sürekli nitelikteki düzenlemelerin tümü*” olarak tanımlanmaktadır.⁶

İdari reform terimi günümüzde “yönetimi geliştirme, iyileştirme” gibi terimlerle birlikte kullanılmaktadır. Erkul yönetimi geliştirmeyi, “yönetimin, kurum ve kuruluşun amaçlarının gerçekleştirilmesine yardımcı olacak, etkin, verimli ve kaliteli hizmet görülmesini sağlayacak bir düzene kavuşturulması ve böyle bir düzen içinde iş görmesi için yapılan çabaların tümü” olarak tanımlarken, reorganizasyonu “*kamu kurum ve kuruluşlarının amaçlarını, görevlerini, yetki dağılımını, kaynaklarını, örgütlenmesini, personel yönetimini, haberleşme ve ulaştırma dizgelerini, insan ve halkla ilişkileri, kullandığı yönetsel metinleri inceleyerek, görülen eksiklikleri ve aksaklıkları ortaya çıkarmak, bunlara çözüm yolları ve öneriler getirmek üzere yapılan bilimsel çalışmalar ve bunların uygulanması*” olarak tanımlamıştır.⁷

Yapılan bütün tanımlamalarda kavramların sadece dönemlerine göre isimlerinin değiştiği, içerik olarak bozulan idarenin var olma amacını esas kabul ederek kaynaklarında ve örgüt yapılanmasında yapılması gerekli faaliyetlerin aynı olduğu görülmektedir. Reform hareketlerinin ve tanımlarının ortak özel-

⁵ Erkul, s. 2.

⁶ TODAİE, “*İdarenin Yeniden Düzenlenmesi Öneriler ve İlkeler, İdari Reform Danışma Kurulu Raporu*”, Ankara, TODAİE Yayını No: 123, 1972, s. 7.

⁷ Erkul, s.3.

liklerini; bir plan dâhilinde düzenli bir değişim, idarenin yapısının değişmesiyle birlikte toplumsal değişim, idare sisteminin etkin verimli ve etkili çalışmasını amaç edinmesi, bütün bunlarla birlikte sonuçları bakımından çoğu kez siyasal bir değişim olarak belirtebiliriz.

Modern ulus devletlerin ortaya çıkışı ile birlikte devletlerin idari yapılarında yaptıkları değişiklikler tarihsel süreç içinde farklı terimlerle ifade edilmiştir.⁸ Osmanlı devletinde de yapılan reform çalışmalarına dönemlerine göre farklı terimler kullanılmıştır. On sekizinci yüzyıla gelinceye kadar “ devlet adamlarına nasihatler” şeklinde ortaya çıkan reform çalışmaları, bu tarihten itibaren reform, ıslahat, inkılâp, idari reform ve yapısal reform olarak adlandırılmıştır.⁹

Reform dönemleri	
Devlet adamına nasihatler	18. yy. öncesi
Lale Devri reformları	1700'lü yıllar
Nizamı Cedid reformları	1789-1838
Tanzimat reformları	1839-1856
İslahat reformları	1856-1920
İnkılaplar	1923-1939
İdari reform	1945-1980
Yapısal reform	1980 sonrası

Kaynak: (Güler, Keskin, 2007, s. 103).

İdari reformu gerekli kılan nedenler idarenin dinamik süreci ile doğrudan ilgilidir. İdare dinamik bir süreç göstermekte ve sürekli olarak dışsal ve içsel etkenlerle değişim göstermektedir. İdarenin çevresel koşullara verdiği tepki ve çağdaşlaşma düzeyi idarenin değişim ihtiyacı açısından önemli bir etken-

⁸ Yayman, s. 25,35.

⁹ Birgül Ayman Güler, Nuray E. Keskin, *Devlet Reformunu Tarihten Çalışmak*, Kamu Yönetimi Yöntem ve Sorunları, Ankara, Nobel Yayınevi, 2007, s.103.

dir. İdari Reform Danışma Kurulu Raporu idari reformu gerekli kılan sebepler konusunda yeterli bilgiler vermektedir. Daha önce yapılan idari reform çalışmalarında belirtilen sebepler ile aynı çizgiyi paylaşmaktadır. İdari Reform Danışma Kurulu Raporunda idari reform nedenleri:¹⁰

- “Kamu hizmetlerinden yararlananların, kamu görevlerinin sayı ve çeşidinin artması kamu hizmetlerinin genişlemesi,
- Teknolojide meydana gelen gelişmeler,
- İhtiyaç ve koşullarda meydana gelen değişiklikler,
- Kamu hizmeti kavramında yaşanan gelişmeler ve devlet kavramı üzerinde yapılan tartışmalar,
- Siyasal bunalımlar ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum”

olarak belirtilmiştir.

- Yayman İdari Reform Danışma Kurulu Raporunda belirtilen sebepleri;
- Örgütsel nedenler,
- Çevresel nedenler,
- Dışsal nedenler,
- İdare anlayışında yaşanan değişimden doğan nedenler

olarak belli başlıklar altında toplamıştır.¹¹

- Erkul idari reformu gerekli kılan etkenleri şu başlıklar altında toplamıştır;
- İnsan ve örgüt gereksinimlerinin artması,
- Teknolojik gelişmeler,
- Siyasi, ekonomik, toplumsal, çevresel ve kültürel değişme,
- Verimli, etkili, hızlı, kaliteli ve sürekli hizmet istemleri,
- Demokratik katılımcılık istemleri,
- Gelişmeye açıklık.
- Personelde aranan niteliklerin değişmesi,
- Devletin üzerine alması gereken görev ve sorumluluk felsefesi değişikliği¹²

İdari reformla ilgili etkenler idari reformun yapıldığı dönemde ülkenin bulunduğu siyasi ekonomik ve toplumsal durumlarla doğrudan ilişkili olarak

¹⁰ TODAİE, s. 9.

¹¹ Yayman, s. 43.

¹² Erkul, s. 3.

farklılıklar gösterebilir. Ancak hepsinin ortak noktası idarenin yaşadığı dönemin gelişmelerine ayak uyduramaması, etkililiğini ve etkenliğini kaybetmesi yani eskimesidir.

3. Koçi Bey'in Yaşamı

Koçi Bey'in hayatı hakkında kesin ve açık bir bilgi bulunmamaktadır. Koçi Bey aslen Arnavut olup Rumeli Görice'den devşirme yoluyla İstanbul'a getirildiği ve Osmanlı Sarayına girdiği bilinmektedir. Koçi Bey'in Görice'li olduğu kesin olarak bilinmemekte, ancak karısının ve oğlu Sefer Şah'ın mezarlarının Görice'de Mirahur İlyas Bey camiinde, kendisinin mezarının ise Görice'ye bağlı Plamet köyünde olması, Koçi Bey'in Göriceli olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir.¹³ Çeşitli kaynaklarda Koçi beyin asıl isminin Mustafa olduğu, Koçi adının onun lakabı olduğu belirtilmektedir. Koçi adı değişik kaynaklarda Koçi, Koca, Kuçi şekillerindedir. Arnavutça'da "koç" kelimesi kırmızı anlamına gelmektedir. Mustafa Bey'e yüzünün kırmızılığından dolayı Koçi lakabının verilmesi büyük ihtimaldir. Devşirme tarihi ve saraya giriş tarihi ile ilgili kesin bir kayıt yoktur. Ancak, padişah Birinci Ahmet devrinden, IV. Murat devrine kadar Enderun'da çeşitli hizmetlerde bulunduğu bilinmektedir. Özellikle IV. Murat döneminde Has Oda'ya alınmış ve Padişah'ın güvenini kazanarak onun sırdaşı olmuştur.

Koçi Bey Padişah IV. Murat'ın muhasibi olarak Bağdat seferine katılmıştır. Sultan Murat'ın ölümünden sonra yerine geçen Sultan İbrahim'in de muhasibi ve sırdaşı olmuştur. Koçi bey Sultan İbrahim'in son günlerinde veya Dördüncü Mehmet'in ilk yıllarında emekliye ayrılmış ve Görice'ye yerleşmiştir.¹⁴

¹³ Mustafa Cezar, Server R. İskit, Zarfı Orgun, Nail İnal, *Dördüncü Murat Devrinin Önemli Simalarından; "Koçi Bey"*, Mufassal Osmanlı Tarihi, İstanbul, Baha Matbaası, Cilt-4, 1960 a , s. 1901.

¹⁴ Zuhuri Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:609, 1000 Temel Eser Dizisi:115, Ankara, Sevinç Matbaası, 1985, s.10.

4. Koçi Bey Risalesinin Önemi ve Özellikleri

Koçi Bey'in hazırladığı risale, Osmanlı'da o tarihe kadar padişaha sunulan ilk yazılı rapor özelliği taşımaktadır. XVII. yüzyılda bu şekilde bir yazılı rapor verme geleneği olmadığı için devlet düzeni ile ilgili verilen bu risale önem kazanmaktadır.¹⁵ Ayrıca Koçi Bey Risalesinde III. Murat döneminden sonra görülen çöküntünün sebepleri incelenerek, önceki Osmanlı padişahlarının hataları korkusuzca dile getirilmiştir.

Koçi Bey Risaleleri, birisi Sultan IV. Murat'a, diğeri de Sultan İbrahim'e sunulan iki risaleden oluşmaktadır. Koçi Bey Risalesi ilk önce 1631 tarihinde Sultan IV. Murat'a sunulmuştur. Bu risale, kısa kısa yazılmış yirmi iki bölümden oluşmaktadır. IV. Murat'ın Topal Recep Paşa'yı astırarak idareyi ele aldığı 1632 tarihinden önce risalenin sunulmuş olması, Koçi Bey'in sunuşlarının Padişah üzerindeki etkisini göstermektedir. O tarihe kadar annesinin sözlerinden çıkmayan padişah, Koçi Bey'in etkisinde kalarak yönetimi ele geçirmiş ve Koçi Bey'in ileri sürdüğü ıslahatları yapmıştır.

Risalenin IV. Murat gibi sert mizaçlı bir padişaha sunulması, Koçi Bey'in padişah yanındaki önemini göstermektedir. Koçi Bey'in sarayın içinde yaşaması ve padişahın danışmanları arasında olması, devlet çarkının nasıl işlediğini, yapılan hataları ve padişahın çıkar çevreleri tarafından art niyetli olarak yönlendirilmesini yakından gözlemlemesi ve tanınmasına neden olmuştur.

Sultan IV. Murat'a sunulan risaleyi iki kısımda incelemek mümkündür. Birinci kısımda Koçi Bey, devlet teşkilatındaki bozuklukları izah etmektedir. Bunları yaparken padişahı bile tenkit etme cesaretini göstermiştir. İkinci kısımda, bütün bozuklukların düzeltilmesi için alınması gereken tedbirleri anlatmaktadır. 1631 yılında IV. Murat'ın devlet yönetimini ele aldığı günlerde Koçi Bey'de padişaha ıslahat risalelerini vermektedir. Sultan IV. Murat'ın devlet yönetiminde köklü ıslahat yapma düşüncesini eyleme dökmesi, özellikle Koçi Bey'in risalelerinden etkilendiğini ve risalelerde belirtilen sorunları çözmek amacıyla harekete geçtiği söylenebilir.^{16,17} İkinci risale Sultan İbra-

¹⁴ Zuhuri Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:609, 1000 Temel Eser Dizisi:115, Ankara, Sevinç Matbaası, 1985, s.10.

¹⁵ Yılmaz Kurt, *Koçi Bey Risalesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s.4.

¹⁶ Danışman, s.18.

¹⁷ Yayman, s.54.

him'e sunulan risaledir. Ciddî bir eğitime sahip olmayan ve iktidar öncesi hayatını kafeste geçirmiş olan Sultan İbrahim, Koçi Bey'den kendisine Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik durumuna ilişkin bir risale yazmasını istemiştir. Bunun üzerine kaleme alınan risale, 1640 tarihinde Sultan İbrahim'e sunulmuştur.

On sekiz bölümden oluşan Sultan İbrahim'e sunulan risale, sade ve açık bir dille yazılmıştır. Bunun sebebi olarak Sultan İbrahim'in kültür düzeyinin daha düşük olması ve yıllar boyu sarayın bir odasında her an asılma korkusu içinde beklemenin yarattığı ruhi durumda olması gösterilebilir. Koçi Bey, Sultan İbrahim'e ders verir gibi meseleleri dile getirmektedir. Bu risalede Koçi Bey âdeta bir hoca, Sultan İbrahim de bir talebe gibi görünmektedir. Bu risalede Koçi Bey, Sultan İbrahim'e devlet teşkilatına, devlet erkânına nasıl hitap ve muamele edileceği, fermanların nasıl yazılacağı, mülki taksimata, vergi ve para işlerine, elçi kabulüne dair bilgiler vermektedir.¹⁸

5) Koçi Bey'in Yaşadığı Dönemin Özellikleri ve Dönemin Osmanlı Devlet İdaresi

Koçi Bey XVII. yüzyılda yaşamıştır. Bu dönem, her ne kadar Osmanlı devletinin sınırlarının büyüklüğü göz önüne alındığında dünyanın en büyük imparatorluğu gibi gözükse de, devletin idaresinde ortaya çıkan aksaklıklar, saray çevresi, isyanlar, devlet adamlarının yetersizliği, ekonomik sıkıntılar, Osmanlı'nın zor durumda olduğunu ve gelecek için pekiyi umutların görülmediği bir dönemdir.

6) Koçi Bey Risalesinin İrdelenmesi

Koçi Bey Risalesi Sultan IV. Murat ve Sultan İbrahim'e verilen iki risaleden oluşmaktadır. Sultan IV. Murat'a verilen risale 22 bölümden meydana gelmiştir.

Koçi Bey, başlangıç bölümü olan birinci bölümde, "Padişahların reaya ve

¹⁸ Cezar vd., (a), s. 1901.

beraya¹⁹ yani bütün halk ile ilgilenmesini ve bilgisine göre hareket eden din bilginleri ile mücahit gazilere hak ettiklerinin verilmesini” anlatmaktadır. Daha sonra on üçüncü bölüme kadar, Osmanlı devlet yönetiminde gördüğü aksaklıkları, saray çevresinin yönetimde etkilerini, tımar ve zeametın neden bozulduğunu, bilginlerin nasıl bir ahlak sahibi olduklarını, yeniçerilerin ilk kez nasıl ve neden bozulduğunu, ülkede çıkan fitne ve fesadın sebebini, halkın içinde bulunduğu durumu anlatarak durum tespitinde bulunmuştur. Koçi Bey tespitlerinin ardından her bir aksayan hususun düzeltilmesi amacıyla alınması gereken tedbirleri içeren önerilerde bulunmuştur.

Sultan İbrahim’e verilen risale ise on sekiz bölümden oluşmaktadır. Bu risalede, daha çok ülke yönetiminde uygulanacak yöntemlerin, askeri, mali ve mülki konularda alınacak kararların nasıl olacağına dair önerilerde bulunmuştur.

Koçi Bey risalesinde ülke yönetimi ile ilgili olarak tespit edilen aksayan hususlar ve bunlara karşı geliştirilen öneriler metin içinde; “Devlet Yönetimi, Tımar ve Zeamet sistemi ve Askerlik ve Yeniçeri sistemi, Halk ve Vergi, Bilim adamları” anahtar kelimeleri esas alınarak irdelenmiştir.

6.1. Koçi Bey Risalesinde Tespit Edilen Aksaklıklar

Koçi Bey risalesinde, **devlet yönetimi** ile ilgili olarak öncelikle, yönetim kadrosu içinde önemli bir yeri olan Vezirlerin, Beylerbeyilerin ve Beylerin seçilme ölçütleri, görev ve yetkileri konusunda bilgiler vererek, bunların bozulma sebeplerini açıklamış ve sonrasında ise önerilerde bulunmuştur.

Yüksek dereceli memurların iyi ahlak sahibi, emektar kişilerden seçildiğini belirtmiş ve bunların herhangi bir suç işlemediği takdirde görevden alınmadığının altını çizmiştir. Özellikle Vezir-i Azamlıkla ilgili olarak; “*Vezir-i Azamlık ulu bir makamdır. Yerinin adamı olduktan sonra sebepsiz azlolunmayıp, nice yıllar sadrazamlık makamında kalması ve işlerinde müstakil olması gerektir*” şeklinde belirtmiştir.²⁰

Yine Koçi Bey yüksek rütbeli devlet adamlarının seçimleri ile ilgili olarak;

¹⁹ Beraya, halkın haraç vermeyeni, yani Müslüman halk, Reaya, halkın haraç vereni, yani Müslüman olmayan halk

²⁰ Danışman, s.34.

“Evvelce Beylik ve Beylerbeyilik ve diğer padişah memurlukları memleket idaresinde iş görmüş, emektar, doğru ve dindar kimselere verilip, karşılığında bir akçe ve bir habbe rüşvet ve bahşiş alınmazdı. Bilhassa sancak beyleri ve beylerbeyleri yirmişer, otuzar yıl yerlerinde kalırlardı” tespitinde bulunmuştur.²¹

Koçi Bey Divan-ı Hümayun’da görevli memurların önceden sahip oldukları nitelikleri şöyle belirtmektedir; “Şanı yüksek divan katipleri, eli kalem tutan yazı erbabı, kanun bilir maharetli ve etraftaki hükümdarlara mektup yazmaya muktedir kimselerdi. Defter-i hakani ve Maliye katipleri bilgili, doğru, şuurlu ve sadık olanlardı. Dergah-ı ali çavuşları tecrübeli işbilir, etraftaki hükümdarlar yanında elçilik yapmaya kudretli olan kimselerdi”.²²

Koçi Bey, devlet yönetiminde meydana gelen bozuklukların esas sebebinin “rüşvet” olduğunu “Bu kadar karışıklık, fitne ve fesada, reayanın ve memleketlerin harap olmasına, hazinelerin ve malların azalmasına sebep, rüşvet şeytanı olmuştur” şeklinde belirtmiştir.²³

Enderun ve Birun halklarının saltanat ve devlet işlerine karışmaması gerektiğini belirterek olumsuz bir uygulama olarak, Kanuni Sultan Süleyman döneminde, padişahın eski usullere uymadan has harem hademelerinden silahtarı olan İbrahim Paşa’yı Vezir-i Azam yapmasını ve kızı Mihrimah Sultanı, Rüstem Paşa’ya verip onu Vezir-i Azam yapmasını örnek olarak vermiştir.

Ayrıca padişahın yakınında bulunanlar, yani Enderun ve Birun halkının devlet işlerine karışması birçok vezir-i azam ve vezirlerin sebepsiz yere öldürülmelerine vesile olmuştur. Koçi Bey Ferhat Paşa’nın haksız yere katledilişini şöyle anlatmaktadır; “.....şahın kardeşinin oğlunu da beraberinde devletli padişah katına götürüp teslim etti. Bu kadar hizmetler karşılığında padişah tarafından iltifatlar, okşamalar ve ihsanlar beklenirken nedimler, yakınlık, dedikoducu hasetçilerden bazıları, Ferhat Paşa hakkında birçok iftiralar edip, sonunda günahsız olarak katlettiler.”²⁴

Koçi Bey’in devlet yönetimi ile ilgili tespit ettiği aksaklıkları;

- Yüksek dereceli memurluklara yapılan atamaların kişilerin liyakatlerine bakılmaksızın yapılması,

²¹ Danışman, s. 35.

²² Danışman, s. 37.

²³ Danışman, s. 84.

²⁴ Danışman, s. 48.

- Atamaların sarayda padişaha yakın çevrelerin ön plana çıkarak rüşvet karşılığı yapılması,
- Memurların görevdeki başarılarının göz ardı edilerek, çekememezlik ve kıskançlıklar sonucu çıkarılan dedikodular ile haksız yere görevden alınmaları,
- Rüşvetin devletin tüm kademelerinde yaygınlaşması,
- Çeşitli iftiralar ile başarılı memurların öldürülmesi olarak belirtebiliriz.

Koçi Bey **tımar ve zeamet** sahiplerinin din ve devlet uğruna can ve baş veren seçme kişilerden olduklarını, aynı zamanda cesur, benzerlerinden üstün, itaatli kişiler olup aralarında yabancı kimsenin bulunmadığını, hepsinin ocak ve ocak zadeler, baba ve dedelerinden kalma padişah dirliğine sahip kişiler olduğunu, savaşta faydası görülmeyenlerin maaşında artış yapılmadığı belirtilmiştir.

Tımar ve zeamet sisteminde bozulmaların 1584 yılında başladığı bu tarihte “Özdemir oğlu Osman Paşa'nın” bazı yabancılara tımar ve zeamet verdiği belirtilmektedir. Tımar ve zeametın bölge halkı dışında bir kimseye İstanbul'dan verilmesi, yönetimin bölge halkı üzerindeki etkinliğini kaybetmesine sebep olmuştur. Önceden savaşta yararlık gösteren, bölge halkı içinden seçilen kişilere Beylerbeyiler tarafından tımar ve zeamet verilmekte iken halk şikâyetini İstanbul'a yaparken, sonraları İstanbul'dan Vezir-i Azam tarafından hak etmeyen kişilere tımar ve zeametın verilmesi, haksızlığa uğrayan kişilerin, şikâyet edeceği bir makamın bulunmaması anlamındaydı. Bu durum huzursuzluklara ve bazı tımar ve zeamet sahiplerinin savaşlara katılmamasına ve İstanbul'da bulunan devlet görevlilerinin ve saraya yakın kimselerin tımar ve zeamet almak için rüşvet gibi çeşitli hilelere başvurduğu görülmektedir.

Rüşvetle dağıtılan tımar ve zeametlerin devlet hazinesini zarara uğrattığını, hak sahibi olmayan kişilere verilen tımar ve zeametler sonucu emektar, yararlı ve şecaatli kişilerin fakirlik içinde bir köşede kaldıklarını belirtmektedir. Koçi Bey rüşvetle dağıtılan tımar ve zeametle ilgili olarak şunları anlatmaktadır; “.....onlardan sonra gelen vezirler, mecburen iç halkına uyup, havalarına göre hareket edip, her ne isteseler reddetmez oldular. Onlarda pek çok işlere karışmaya başlayıp, kan pahasına nice yüz yıl evvel fetholunmuş köyleri, tarlaları birer yolunu bulup, kimini paşmaklık ve kimini arpalık, kimini mülk olarak verdirip, kendileri tamamen doyduktan sonra her biri adamları-

*na nice tımar ve zeametler verdirip, kılıç erbabının dirliklerini kesitler”.*²⁵

Koçi Bey’in tımar ve zeamet ile ilgili tespit ettiği aksaklıkları;

- Tımar ve zeametın bölge halkında olmayanlara verilmesi,
- Savaşta yararlılık göstermeyen, itaatsiz kişilere verilmesi,
- Tımar ve zeametın yerel yetkililerin (Beylerbeyi) yerine merkezden (Vezir-i Azam) verilmesinin rüşvet ve kayırmacılığa sebep ,

olarak belirtebiliriz.

Koçi Bey yeniçeri ve askerlik konusunda ilk önce, devletin önceki dönemlerdeki uygulamalarını anlatmıştır. Yeniçerilerin, cebecilerin, topçuların ve diğer ocaklardaki askerlerin genellikle devşirme sistemi içinde yetiştirildiğini ve bunların içine başka yerlerden kişilerin alınmadığını, devşirmelerin ise özellikle Arnavut, Bosna, Rum, Bulgar ve Ermenilerden olduğunu belirtmektedir.

Koçi Bey “*Yeniçeri kethüdası ve çavuşları yedişer, sekizer yıl makamlarında kalıp sebepsiz azlolunmazlardı*” şeklinde anlatarak, söz konusu görevlilerin belirli sürelerle bu görevlere atandırıldıklarını, her hangi bir suç işlemediği takdirde görevden alınmadıklarını belirtmektedir.²⁶

Koçi Bey sipahilerin, tımar sahiplerinin tımarlarında, görev yerlerinde bulunduğunu, izinsiz başka yerlere gitmediklerini, böylece bölgelerinde olup biten her şeyden haberlerinin olduğunu anlatmaktadır.

Koçi Bey’in askerlik ve yeniçeriler ile ilgili tespit ettiği aksaklıkları;

- Yeniçeri ocağına devşirme usulü dışında kişilerin alınması,
- Her zümreden kişilerin yeniçeri olarak alınarak kadroların aşırı derecede şişirilmesi,
- Ulufeli²⁷ (maaşlı) asker olan yeniçerilerin devlet hazinesi üzerine yük olması,
- Yeniçeri kethüdası ve çavuşlarının çeşitli sebeplerle kısa sürede görevden alınması,

olarak belirtebiliriz.

Koçi Bey 1582 yılına kadar halktan vergilerin alınma yöntemini anlatarak, miktarı sabit olan bu vergiler dışında fazla vergi almanın hiç kimsenin yetki-

²⁵ Danışman, s. 49.

²⁶ Danışman, s. 46.

²⁷ Kapıkulunun her sınıfına aylık, Acemilere üç ayda bir verilen maaş

si dâhilinde olmadığını belirtmektedir. Vergi miktarının artmasını, ulufeli asker sayısının artması ile birlikte masrafların artmasına bağlamakta, masrafları karşılayabilmek amacıyla vergi miktarlarının artırıldığını belirtmektedir. Artan vergi miktarları karşısında halkın zor durumda kaldığını, vergisini veremeyen halk üzerinde baskılar uygulandığını, halkın zulüme uğradığını, harap ve bitap olduğunu belirtmektedir.

Koçi Bey halkın içinde olduğu kötü durumu şöyle anlatmaktadır;

*“.....Vergi artınca reayaya zulüm ziyade olup, alem harap olmuştur. Evvelce ev başına kırkar, ellişer akçe alınırken şimdi yalnız miri için her neferden ikişer yüz, kırkar akçe ve her ev halkından üçer yüz akçe, her koyun başına bir akçe tayin olundu”*²⁸

Koçi Bey’in halk ve vergi ile ilgili tespit ettiği aksaklıkları;

- Vergilerin artan masrafları karşılamak amacıyla artırılması,
- Vergisini veremeyen halk üzerinde yöneticiler tarafından baskı uygulanması,

olarak belirtebiliriz.

Koçi Bey bilim adamları önceki padişahlar döneminde büyük değerler verildiğini ve bu değerlerin meyvesi olarak nice güzel eserlerin meydana getirildiğini belirten Koçi Bey “bilginin devamı bilginlerdedir” sözü ile bilim adamlarına büyük değer vermektedir.

Koçi Bey bilgin olarak şeyhülislamı, kazaskerleri, kadıları, mülazımları anlatmaktadır. Bilginler içinde en bilgili ve faziletli olan, en yaşlı ve dindar olanın şeyhülislam olduğunu ve şeyhülislam rütbesine sahip olanın görevden alınmayacağını belirtmektedir. Şeyhülislamdan sonra kazaskerlerin geldiğini, bunlarında faziletli, bilgili insanlardan seçildiğini ve uzun süre görevde kaldıklarını anlatmaktadır. Bu kimselerin görevlerinin bitiminde ise belirli bir miktar para ile emekli olduklarını ve emekliliklerini bilime adayarak güzel eserler verdiklerini belirtmektedir.

Ancak 1594 tarihinden itibaren uygulanan düzenin bozulduğunu şeyhülislam Sunullah efendinin birkaç kez sebepsiz şekilde görevden alındığını örnek

²⁸ Danışman, s. 68.

vermektedir. Sık sık görevden almalar karşısında şeyhülislam ve kazasker, kadı gibi görevlilerin devlet büyüklerine karşı dalkavukluk yapmaya mecbur kaldıklarını, padişah huzurunda doğruları anlatmaktan çekindiklerini ve herkesin hatırını güzel tutmaya çalıştıklarını belirtmektedir.

Koçi Bey'in bilim adamları ile ilgili tespit ettiği aksaklıkları;

- Şeyhülislam ve kazaskerlerin faziletli, bilgili insanlardan seçilmemesi,
- Şeyhülislam, kazasker, kadı ve mülazımların sebepsiz yere görevden alınması,
- Kazaskerlik, kadılık ve mülazımlık görevlerinin para karşılığı satılması,
- Cahil ve yetersiz kişilerin hatır gönül ilişkisi içinde bu görevlere gelmesi,
- Cahil ve yetersiz kişilerin kararlarının adaleti sağlayamaması sonucu bu kişilerin sözlerine ve kararlarına karşı konulması,

olarak belirtebiliriz.

6.2. Koçi Bey Risalesinde Sunulan Çözüm Önerileri

Koçi Bey devlet idaresinde tespit ettiği aksaklıklara günümüzde halen geçerli olan çözüm önerileri sunmuştur. Koçi Bey önerilerinde devletin bekasını öncelik olarak görmüş ve bunu sağlayabilmek amacıyla devlet kurumlarında gerek yapısal gerekse de işlevsel açıdan önlemler sunmuştur. Koçi Bey'in sunduğu öneriler Padişah'a nasihatler şeklindedir. Osmanlı klasik döneminde uygulamaları ve aldığı kararları ile önemli bir yer tutan Sultan IV. Murat'a bir devlet görevlisinin açıkça aksaklıkları belirterek karşılında yapılması gerekenleri büyük bir cesaretle belirtmesi Koçi Bey'in padişah üzerindeki etkisinin önemini göstermektedir.

Koçi Bey'in sunduğu önerilerin en başında rüşvetin önlenmesi gelmektedir. Rüşveti önlemek için Vezir-i Azamların görevlerine karışılmaması, Endurun ve Birun halkının devlet işlerinden uzak tutulması, beylerbeyiler ve sancak beylerinin liyakatli, işini bilen, devletine daha önceden hizmetlerde bulunmuş kişilerden seçilmesi, bunların çeşitli saray oyunları ile kısa sürede görevden alınmamasını belirtmiştir.

Timar ve zeamet sisteminin düzeltilmesi ile ilgili olarak öncelikle dağıtımda adil olunmasını, "din ve devlete layık" hizmetlerde bulunanlara ve kendi aralarında savaşta yararlık gösterenlere verilmesini önermektedir.

Yeniçeri ocağının düzeltilmesi ile ilgili olarak ocağa ihtiyaçtan fazla kişinin alınmamasını, ocak içinde eğitim ve disiplinden taviz verilmemesini, yeniçeri ağası ve çavuşları ile kethüdalarının sebepsiz yere süresi dolmadan görevden alınmalarını ve eski kanunların aynen uygulanmasını önermektedir.

Halkın durumunun düzeltilmesi için halka adaletli davranılmasını, gereksiz yere vergilerin arttırılmamasını önermektedir.

Koçi Bey'in bilim adamları ile ilgili önerilerini tespit ederken hareket noktamızı Koçi Bey'in kadı seçiminde uygulanan ölçütünü esas kabul etmemiz gerekmektedir. Bu ölçütün günümüzde dahi pek çok yerde uygulanmadığını görülmektedir. Koçi Bey'in kadınların atanmasını ile ilgili ölçütleri şöyledir; *“İlmîyeye ait yüksek makamların şunun bunun aracılığı ile verilmesi doğru değildir. En bilgilisi hangisi ise ona verilmek gerekir. Kadılık yolunda vasıta bilgidir. Yaş ve sene, soy ve sop değildir. Şimdi adaletli iş gördükleri vakit, makamı eskilere verirler. Hâlbuki eskilik Allah yanında kadılığa sebep değildir”*²⁹

6.3. Koçi Bey Risalesinin Sonuçları

Koçi Bey'in Padişah'a devlet yönetiminde rüşvetin engellenmesi, hak edene rütbe ve görevlerin verilmesi, tımar ve zeamet sisteminin ve yeniçeri ocağının düzeltilerek ordunun sağlam temeller üzerine oturtulmasını, vergi sisteminde adil olunmasını istemektedir. Ancak risale sonrası uygulamalara bakıldığında temelde bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Padişah ilk olarak ülkede meydana gelen taşkınlıklara son vermek amacıyla taşkınlık çıkarıcıların faillerini ve onların işbirlikçisi vezir ve devlet adamlarını ortadan kaldırmıştır. (Vezir-i Azam Recep Paşa'nın idamı, Deli İlahi'nin öldürülmesi, Köse Mehmet Ağa'nın ve Defterdar Mustafa Paşa'nın idamı, İznik Kadısı ve Şeyhülislam Hüseyin Efendi'nin öldürülmesi vd.)³⁰

²⁹ Danışman, s. 54.

³⁰ Vezir-i Azam Recep Paşa; Vezir-i Azam (10 Şubat 1632- 18 Mayıs 1632) Cezar, vd. (a), s. 1854.

Deli İlahi; Hüsrev Paşa'nın Bağdat seferinde bulunan ve sipahileri hücumla geçerken yaptığı konuşma ile hücumdan alıkoyan Dağlar Delisi Süleyman'ın kardeşi. Bağdat seferi sonrası Seydişehir'e yerleşmiş ve orada etkili olmuştur Cezar, vd. (a), s. 1887

Köse Mehmet Ağa; Yeniçeri Ağası.

IV. Murat hükümdarlığı süresince devlet kurumlarında rüşveti önleyerek, yeniçerileri disiplin altına almıştır. Saray ve çevresinde padişahın sert ve tavizsiz tutumu sayesinde müsamahalar ve devlet işlerine müdahaleler ortadan kalkmıştır. Koçi Bey Risalesi'nden sonraki dönemlerde reform çalışmaları olmuştur. (Katip Çelebi'nin "Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar 1652" ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın "Devlet Adamlarına Öğütler") Ancak bu reform çalışmalarının dönemlerine göre padişahların iktidar dönemleri ile sınırlı kaldığı ve sürdürülemediği görülmektedir.

7. Genel Değerlendirme ve Sonuç

18. Yüzyıl öncesi yapılan ıslahat çalışmaları biçim ve içerik bakımından padişahlara nasihatler ve öğütler olarak kişisel çalışmalar şeklinde tarihteki yerini almıştır. Bunların içerikleri genel olarak, padişah ve devlet adamlarının keyfi yönetimi, askeri düzendeki bozulmalar, vezir ve devlet memurlarının atamalarında görülen rekabet ve rüşvet, halkla ilgilenilmemesi ve ağır vergiler, isyanlar, toprak düzeninde adil olmayan dağıtım sonucu bozulmalar gibi konulardır.

18. Yüzyıl sonrasında padişah III. Selim ile birlikte yapılan reform çalışmalarının temelini "batılılaşma" oluşturmaktadır. Bu tarihten sonra yapılan reform çalışmaları kişisellikten kurumsallaşmaya yönelmiş ve ilk olarak askeri alanda düzenlemeye gidilmek istenmiştir.

Günümüz kamu yönetiminde meydana gelen aksaklıkları genel çerçevesiyle rüşvet, adam kayırmacılık, liyakate bakılmadan yapılan atamalar, ağır vergi sistemi, ordunun siyasete etki çalışmaları, merkezi idare ve yerel idare arasındaki mücadele olarak belirtmek mümkündür. Özellikle kamu yönetiminin önemli bir unsurunu oluşturan personel rejiminde tarih boyunca ortaya çıkan liyakat ilkesine aykırı hareket, yanlış istihdam politikaları, çalışanların mali ve sosyal haklarındaki dengesizlikler, hukuki normlar yerine idari tasarruflarla düzenleme yapılması günümüz idare sisteminin süre gelen sorunlarıdır. Dolayısıyla Koçi Bey Risalesi'nin yazıldığı dönemdeki aksaklıklarla günümüz aksaklıkları arasında aslında birebir uyuma bulunmaktadır. Gerek 18. Yüzyıl öncesi ıslahat çalışmaları, gerekse 18. Yüzyıldan Cumhuriyete kadar olan dönem ve Cumhuriyet sonrası dönem reform çalışmalarının ana temaları esasta aynıdır.

Reform hareketlerini yapıldığı dönem açısından “*gerçek*”, yapılan reformların geçerliliğini kaybederek yıkılması “*trajedi*”, günümüzde ise önce geçmişte yapılan tüm reform hareketlerine konu olan hususların halen geçerliliğini korumasını “*ironi*” olarak görebiliriz.

KAYNAKÇA

- AKTAN, Coşkun Can, “Politikada Liyakat Üzerine Kutadgu Bilig ve Koçi Bey Risalesi’nden Öğreneceklerimiz”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl 3, Sayı 13, Ankara, 1997.
- AKŞİN, Sina, Metin Kunt, Ayla Ödekan, Zafer Toprak, Hüseyin G. Yurdaydın, *Türkiye Tarihi-3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992.
- ATAAY, Faruk, *Neoliberalizm, Kamu Reformu ve Demokrasi*, Kamu Yönetimi Yöntem ve Sorunları, Ankara, Nobel Yayınevi, 2007.
- BERKMAN, Ümit, “Planlı Dönemde İdari Reform Anlayışı ve Uygulaması: İdari Reformun Yönetilmesi Açısından Bir Değerlendirme”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, 1981.
- CEM, İsmail, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1989.
- CEZAR, Mustafa, Server R. İskit, Zarfif Orgun, Nail İnal, *Dördüncü Murat Devrinin Önemli Simalarından; “Koçi Bey”*, Mufassal Osmanlı Tarihi, İstanbul, Baha Matbaası, Cilt-4, 1960 a.
- CEZAR, Mustafa, Server R. İskit, Zarfif Orgun, Nail İnal, *Yükselişten Gerileme Devri Sonuna Kadar Osmanlı Devleti Teşkilatı ve Müesseseleri ve İçtimai Hayatı*, Mufassal Osmanlı Tarihi, İstanbul, Baha Matbaası, Cilt-3, 1960 b. DANIŞMAN, Zuhuri *Koçi Bey Risalesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 609, 1000 Temel Eser Dizisi:115, Ankara, Sevinç Matbaası, 1985.
- DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA, *Devlet Adamlarına Öğütler* Osmanlı Devlet Düzeni, (Düz. Ragıp Uğural), Ankara, TODAİE Yayını, 1969.
- ERKUL, Hüseyin, *Yönetimi Geliştirme Ders Notları*, İnönü Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya, 2008.
- GÜLER, Birgül Ayman, Nuray E. Keskin, *Devlet Reformunu Tarihten Çalışmak*, Kamu Yönetimi Yöntem Ve Sorunları, Ankara, Nobel Yayınevi, 2007.
- Kamu Yönetimi Araştırma Projesi Genel Rapor*, TODAİE, Ankara, Yayını, 1991.
- Kamu Yönetiminin İyileştirilmesi, Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, (1994). Ankara, DPT Yayını.
- Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma 2*, Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı, TC. Başbakanlık, Ankara, 2003.
- Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma 3*, Mahalli İdareler Kanun Tasarısı, TC. Başbakanlık, Ankara, 2003.
- KURT, Yılmaz, *Koçi Bey Risalesi*, Ankara, Akçağ Yayıncılık, 1998.
- KUNT, Metin, Sina AKŞİN vd., *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992
- Mehtap Raporu, Ankara, TODAİE Yayını, 1966.

- SÜRGİT, Kenan, *Türkiye’de İdari Reform*, Ankara, TODAİE Yayını, 1972.
- TÜRK DİL KURUMU, “*Güncel Sözlük*”, www. tdk.gov.tr. (Erişim Tarihi: 22.09.2009)
- TODAİE, “*İdarenin Yeniden Düzenlenmesi Öneriler ve İlkeler, İdari Reform Danışma Kurulu Raporu*”, Ankara, TODAİE Yayını No: 123, 1972.
- YAYMAN, Hüseyin, *Türkiye’nin İdari Reform Tarihi*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2008.
- YERASİMOS Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Bizans’tan Tanzimat’a*, Kitap:1 İstanbul, Belge Yayınları, 1986.